

V knize nalezneme i kapitolu, v níž autorka analyzuje koncept evropského občanství.

Kniha obsahuje výběr použitých pramenů práva stejně jako seznam použité literatury a také resumé a obsah v anglickém a francouzském jazyce.

Jako klíčové poselství knihy si je třeba zapamatovat, že „moc státu vymezovat právem, kdo je jeho občanem, není absolutní“⁵ ale že nástroje omezování této moci jsou především mezinárodního charakteru a že jejich uplatnění na úrovni jednotlivých států je dlouhodobou záležitostí.

Selma Muhič-Dizdarevič

TŘIKRÁT LAKOFF

George Lakoff a Mark Johnson: METAFORY, KTERÝMI ŽIJEME¹, (první vydání 1980, The University of Chicago Press; *Metaphors We Live By* Lakoff, Georg a Johnson, Mark), Host, Brno 2002

Pokud bychom chtěli mermomocí knihu dvou amerických profesorů, lingvisty Lakoffa a filosofa Johnsona, zařadit do příhrádky nějakého vědního oboru, byla by jím nejspíš lingvistika nebo literární věda. Ovšem, jak je to u titulů edice Teoretická knihovna brněnského vydavatelství Host pravidlem, téma i jeho výklad je rozestřeno spíše na společném poli několika disciplín; kromě zmíněných dvou ještě minimálně

antropologie, sémiotiky a snad i filosofie nebo lépe řečeno filosofování. Čili oborů, jež se zajímají člověkem jako oním webovským tvorem zavěšeným v pavučině významů. Kniha je psána esejistickým, místy až didaktickým jazykem, základní teze jsou několikrát opakovány a dokládány mnoha příklady.

Na těchto příkladech, vysposlouchaných většinou z naší každodenní mluvy, autoři dokazují ústřední myšlenku knihy, že metafora není jen básnickým, potažmo jazykovým, prostředkem, ale klíčovým mechanismem našeho myšlení. Předpokládají tedy, že naše mluva je koextenzivní s naším myšlením, prožíváním a konáním. Jako základní definici metafory přijímají tu, podle které je její podstatou „chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci“. Metafory pak obecně dělí na ty, kterými žijeme, a na ty, kterými nežijeme. Ty druhé jsou doménou jazykových novátorů, třebaš literátů, a hovoříme-li běžně o metafoře, budeme mít na mysli asi právě tyto (autoři uvádějí jako příklad tohoto typu metafory tvrzení: *láska je umělecké dílo vzniklé na základě spolupráce*).

Už podle názvu knihy je zřejmé, že hlavní zájem je věnován *metaforám, kterými žijeme*, tedy konvenčním metaforám, jejichž metaforičnost není na první pohled ani zřejmá. Autoři je dále dělí na metafory strukturní, orientační a ontologické. O *strukturní metafoře* hovoří tehdy, když je jeden pojem či celá oblast pojmů strukturována podle druhé; tak třeba naše kultura konceptualizuje čas podle zkušenosti s penězi. Metafora *čas jsou peníze* vysvětluje naši zkušenost s časem odečtenou z tvrzení jako: *na to mám málo / dost času, tomu mohu / nemohu věnovat čas* a podobně. Podle autorů je tak abstraktní představa

⁵ str. 212.

¹ U citací z této knihy dále odkazují jen k číslu stránky.

času prožívána metaforicky podle modelu zkušenosti s penězi. Pojem času tím nabývá charakteristik jako je kvantita nebo cennost, jež mu nejsou inherentní. *Orientační metafora* „organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem“. Jde například o metaforické celky jako: *nahoře je dobré* (a obráceně), *budoucí události jsou vpředu* (a obráceně). Tento druh metafor není motivován jen kulturně, jako u prvního typu, ale i fyzicky – vysvětlení spojitosti oblasti „nahoře“ a charakteristiky „dobře“ odkazem k vzpřímené postavě člověka je nasnadě. Mezi jednotlivými orientačními metaforami panuje koherence, jsou to vždy celky, systémy, nikoli oddělené metafor; jednoduše řečeno, odpovídali oblasti „nahoře“ hodnocení „dobrý“, je i „šťastný“, „zdravý“, „mocný“ atd. nahore. A konečně *ontologické metafor* umožňují pohlížet na spojitě jevy (události, činy, myšlenky...) jako na nespojitě; například proces zvyšování cen je traktován jako inflace, tedy *de facto* stav.

Metafor nejsou náhodné, ale tvoří koherentní systémy, na jejichž základě konceptualizujeme svou zkušenost. Snad nám tane na mysli představa složité sítě metafor a pojmů propojených a překrývajících se ve vzájemných vztazích. Takovou síť autoři ukazují třeba na příkladu pojmu, resp. činnosti sporu. Může mu být rozuměno na základě metafor jako: *spor je cesta* (dospěli jsme k tomu a tomu závěru), *spor je nádob* (argumentace má jádro, okraje...), *spor je budova* (podepřít argumentaci) atd. Představa sítě však není úplně přiléhavá, všechny body sítě mají totiž stejný typ vazby ke všem ostatním bodům, jejich vazby nelze popsat vektorem. V takovém modelu by jaksi nebylo možné stanovit, co je definované a co definující, co je pojem

a co metafora. To však v teorii Lakoffa a Johnsona jde. Času je rozuměno skrze zkušenost s penězi a nikoli obráceně; jazyk, možná i vlastní průběh sporu, je strukturován podle budovy a nikoli obráceně.

V předkládaném modelu ale logicky vyvstává otázka, co činí jeden pojem, jednu zkušenost nebo aktivitu ve dvojici privilegovanou před druhou v tom smyslu, že jí je dáno hrát v jejich vztahu roli toho, co je jednodušší, základnější či dokonce přirozenější, což jsou všechno rysy, jimiž se vyznačuje *definiens*. Po pravdě řečeno, těžko odpovědět, ale přece jen autoři nějaké řešení nabízejí, uvádějí například, že „méně vyhraněné (a obvykle i méně konkrétní) pojmy se částečně chápou z hlediska vyhraněnějších (a obvykle i konkrétnějších) pojmů, které jsou přímo založeny na naší zkušenosti“², že abstraktní chápeme na základě konkrétního. Zkušenost je tedy tím arbitrem, který do potenciálně nerozlišitelné sítě pojmů, kde by mohly panovat jen dvě limitní situace – buď se význam každého pojmu přesně kryje s významem všech ostatních nebo naopak žádný pojem nemá nic společného s žádným jiným – vnáší diferenci, a tudíž řád. Základní, jednoduché a přirozené je pak to, s čím mám zkušenost, a ostatnímu je podle tohoto vždy alespoň částečně rozuměno. Avšak nepředstavujeme si tuto zkušenost jako něco syrového a nezformovaného, autoři hovoří o základních a přirozených zkušenostních celcích, takzvaných *zkušenostních gestaltech*. Ty „představují koherentní organizace naší zkušenosti na základě přirozených dimenzí (částí, fází, příčin atd.)“³ a jsou přirozené v tom smys-

² 125.

³ 133.

lu, že jsou produktem našich těl, našich interakcí s fyzickým prostředím a interakcí s jinými lidmi v rámci naší kultury a že se opakují.

Potud by bylo možné označit předloženou teorii za empirismus nebo naturalismus (skutečnost předchází mému vědomí a je na něm nezávislá). Ovšem takový dojem je třeba trochu poopravit; autoři totiž své teze o rozhodujícím významu lidské zkušenosti doplňují tvrzeními jako třeba, že i u metafor, které odkazují k naší tělesnosti, je nakonec tím, co určuje jejich podobu a fungování, kultura, že kultura je přítomná již ve zkušenosti samé a metafory zpětně naši zkušenost a činnost ovlivňují. A co víc, metafory skutečnost vytvářejí. Pochopitelně, je-li naše myšlení, prožívání i konání strukturováno metaforicky, je nasnadě, že změna metafory přinese změnu toho, čemu je podle ní rozuměno či toho, co je podle ní konáno. Lakoff a Johnson se tedy vymezují vůči klasické teorii metafory, když tvrdí: 1. Metafory jsou primární záležitostí myšlení a činnosti a pouze odvozeně záležitostí jazyka. 2. Metafory tím, že poskytují částečné porozumění jednomu druhu zkušenosti na základě jiného druhu zkušenosti do jisté míry vymezují, co považujeme za reálné. Metafory tedy skutečnost nejen popisují ale i tvoří.

Předložená teorie je přitažlivá v tom, že jaksi nenechává nic mimo sebe a to včetně sebe. V takových případech se snad víc než jindy nabízí otázka, zda si autoři dělají nějaký nárok na poslední slovo, jinak řečeno, zda svou teorii považují za definitivní v tom smyslu, že svůj předmět vysvětluje či přinejmenším popisuje lépe než teorie dřívější. Vysvětluje-li nějaká teorie obecně nějaký předmět, za nějž si možno dosadit i samu tuto teorii, což v tomto případě

lze – není důvod, proč považovat aktivitu vysvětlování či popisu za činnost, na kterou by neplatilo, že může být metaforicky strukturována –, bude možná *teoretik* zažívat závrtný pocit vycházející právě z tohoto panoptismu. Logicky bude na každém kroku nacházet příklady, na které by se dala uplatnit, až se mu může zdát, že jej tato teorie takřka dohání a autoreference dosahuje jistého vrcholu: není jasné, co je obraz a co je zobrazované, co je popis a co je popisované, žádná diference, žádný pohyb, jen zrcadlení. Považme už jenom předcházející větu; není strukturovaná podle metafory: *nacházet příklady nějaké teorie je nacházet houby?* Nacházejí se příklady na každém kroku jako houby? V tu chvíli se ale už musí ptát dál. Určitě na to, zda věty umí chodit, jak navozuje spojení „předcházející věta“ a pak asi i na to, zda lze příklady *vidět*. A tak dál ad absurdum.

Autoři otázky autoreferativnosti či definitivnosti své teorie explicitně netematizují, ačkoli z několika náznaků lze usoudit, že o nich vědí. Tak například když v závěru knihy staví proti objektivismu (význam je inherentní vlastností věcí) a subjektivismu (význam vzniká osobní projekcí) svou odpověď na otázku po vzniku významu a nazývají ji „zkušenostním mýtem“ (význam vzniká v interakci já – fyzické prostředí a já – ostatní lidé), přičemž použití slova mýtus předtím hájili – byť v souvislosti s objektivismem a subjektivismem – tvrzením, že mýty, „ukazují lidem cesty, jak pochopit zkušenost“ a „stejně jako metafory i mýty jsou nezbytné pro nalezení smyslu toho, co se děje kolem nás“. Nicméně dedukovat z toho, že je nakonec jedno, jaký mýtus si pro toto nalézání smyslu zvolíme, to by bylo zavádějící, autoři sice uznávají existenci mýtů objektivismu

a subjektivismu, ale nakonec pochopitelně plédují pro ten svůj, to jest experientialistický mýtus, který prý je „se skutečnostmi naší zkušenosti v lepším souladu“. Dále pak je z hlediska této otázky zajímavá poznámka v autorském doslovu, kde se říká, že rozumět metafoře jde jen za pomoci jiné metafory. Tyto momenty by tedy svědčily o tom, že předkládaná teorie ví o své parciálnosti a provizornosti.

Můžeme si tedy položit otázku podle jakých „metafor“ je strukturována Lakoffova a Johnsonova teorie. Ačkoli slovo metafora se nám už trochu příčí. Zkraje jsem předeslal, že kniha *Metafory, kterými žijeme* je knihou interdisciplinární, to však neznamená, že by se vznášela v nějakém nepojmovém *apeiron*. Předkládaná teorie definuje své pojmy (metafora, význam, zkušenost, skutečnost), sama je vlastně popisem těchto pojmů, jedno bez druhého se neobejde. Tím ovšem vstupuje do určité oblasti pravidelnosti a vztahů, jež nelze popsat odkazem k žité zkušenosti, ale jen pomocí formálních, abstraktních a obecných kategorií. Tou oblastí je oblast rozumění. Považují-li autoři rozumění za klíčovou lidskou aktivitou, všechny ostatní aktivity se budou více či méně odvíjet od ní. Níže naznačuji alespoň tři důsledky, jež s sebou toto východisko nese.

1. Tak například zkušenost. Ta je něčím chaotickým, nezřetelným do té doby, než je pochopena, to znamená strukturována podle vyhovujícího metaforického modelu. Pak ovšem není jasné, co činí ten který model vyhovujícím pro tu kterou zkušenost. Zkušenost je nejprve rozdělena na dva různé prožitky: na „zkušenost samu“ a na její pojmové zpracování a pak je nutno řešit problém souhlasnosti obou prožitků. A řešení předložené autory je přinejmen-

ším problematické. Tvrdí-li, že když mezi pojmem a aktuální činností existuje korelace, panuje soulad mezi pojmem a zkušeností⁴, není to definice v kruhu? Nehledě na to, že přece není vůbec samozřejmé, jak předpokládají autoři, že by každé zkušenosti mělo být rozuměno, že by měla být chápána, jistě může být i třeba (jen) pocítována.

2. Zobecněním tvrzení o *souladu* mezi pojmem a zkušeností přicházíme na další fakt, jenž je důsledkem redukce všech aktivit na rozumění, je jím funkčnost pojmaná jako souhlasnost. Tuto věc lze rozpoznat na různých místech teorie. Považme například toto tvrzení: „Metafora (...) funguje, plní-li jistý účel, totiž pochopení nějakého aspektu pojmu.“⁵ Metafora má tedy za úkol činit nějaký pojem pochopitelným, souhlasně spojovat jeden pojem s druhým, jednu zkušenost s druhou. Činností metafory je vysvětlování převedením něčeho složitějšího a abstraktnějšího, totiž pojmového, na něco jednoduššího a přirozenějšího, to jest zkušenostního, bez této funkce by zřejmě nebyla tím, čím je. Toto funkční založení metafory je předkládáno jako něco přirozenějšího, metafora musí vždy něčemu sloužit, vždy musí sloužit porozumění. *Funkčnost* je tak vedle kategorií jako *zkušenost sama* nebo *adekvace* mezi předkládané teorie; jsou to jakési velmi obecné operátory, jejichž samozřejmost či přirozenost je neproblematicky přijímána, a hrají roli jakýchsi posledních odkazů. Jejich příslušnost k určitému specifickému způsobu přístupu ke skutečnosti, totiž porozumění, možná není nutná, nicméně v daném případě jsou používány jako jis-

⁴ 100.

⁵ 113.

tá universalia porozumění, jako slova, jež vysvětlují, ale sama být vysvětlena nemusí. Metafory, kterými žijeme, musí fungovat, čili sloužit porozumění naší zkušenosti, to znamená převádět složité na jednoduché. Toto pojetí funkčnosti se pak uplatňuje i například ve vymezení pravdy podáváním autory; tvrdí, že pravda „má hodnotu pro naše přežití a umožňuje nám fungovat v našem světě“⁶.

3. Třetí a podle mě nejzávažnější důsledek možno shrnout větou: slova a pojmy jsou totéž. Tato teze bezpochyby ospravedlňuje celou předkládanou teorii a slovo důsledek by tudíž mohlo být klidně zaměněno za slovo podmínka. Deleuzovskly řečeno je tento předpoklad oním *mostem*, jenž dovoluje propojit rovinu běžného života a jeho jazyka s rovinou teoretického diskursu, jenž jediný mluví pojmy. Výmluvná je například část, kde autoři vysvětlují různou míru metaforičnosti *pojmu* v.⁷ Tak ve větě: *Jindra je v kuchyni prý „pojem předložky ‚v‘ (...)* vyplývá přímo z prostorové zkušenosti způsobem zcela zřetelně vymezeným. Není to případ nějakého pojmu metaforického.“ Avšak ve větách: *Jindra je v Lidové straně* nebo *Jindra je v rozpacích* je předložka v pojmem metaforickým. Autoři tu dešifrují dějiny metaforizace pojmu v; „přirozeně se vynořivší pojem v“ (1. věta) je použit, aby metaforicky strukturoval společenské skupiny (2. věta) a citové vztahy (3. věta). Je zřejmé, že tento příklad předkládané teorie, teorie dokazující metaforičnost našeho myšlení, je možný jen za předpokladu, že slova jsou pojmy. Leč základní vlastností pojmu je právě jeho odkázanost na nějaké „nepřirozené“ – ve

smyslu nikoli žité – universum: obor, teorii nebo problém.⁸ Každý pojem bude vždy „umělý“, každý obor, každá teorie nebo problém si tvoří své pojmy, žádné přirozené pojmy nejsou. Náš každodenní život pojmy vylučuje. Lze si představit takový obor, kde by v bylo pojmem? Asi těžko.

Tento zásadní krok ztotožnění oblasti každodenní mluvy s diskursivním jazykem spolu s předpokladem, že jazyk je obrazem naší mysli, pak umožňuje autory předkládané třídění, například na strukturální, orientační a ontologické metafory, i popisy určitých synchronních i diachronních vztahů mezi slovy a mezi slovy a činy, jako třeba v případě naznačené historie metaforizace pojmu v. Že jsou tyto operace (třídění, popisy, definice) podmíněny i třeba jen nevědomým předpokladem, že slova jsou pojmy, vyplyne jednak v okamžiku, když se budeme chtít do podobných podniků pouštět se slovy (a nikoli pojmy). Jak napsat „dějiny slova v“? Jak namalovat obraz potápějící se lodi, jsa jejím pasažérem? Jednak když si položíme otázku, kde by se předložená analýza měla zastavit; problémy, které se dostaví, obrátíme-li její pozornost na sebe samu, jsem už výše naznačil. Že jsou tato třídění i popisy samy vlastně metaforická, v tom smyslu, že se řídí nějakými modely předmětu nikoli vlastními, je zřejmé a jisté nevyhnutné. Jiná věc je, jsou-li Lakoffovy a Johnsonovy metafory dobré.

Jan Brabec

⁸ K tomu viz např. Vašíček, Z., *Podmínky volby*, Praha 2003, zejm. esej: Slova a celek (Každodennost, literatura, filosofie, věda) nebo Deleuze, Gilles a Guattari, Felix, *Co je filosofie?*, Praha 2001: „Každý pojem odkazuje k nějakému problému či problémům, bez nichž by neměl smysl a které samy mohou vyvstat a být pochopeny jen spolu se svým řešením“ (str. 20).

⁶ 177.

⁷ 77–78.

* * *

Kniha je považována za klasickou v oblasti kognitivní lingvistiky, která zkoumá, jak už její název napovídá, mentální procesy při získávání a používání znalostí a řeči. Jakožto základní, a tedy průkopnická, trpí některými vadami, které jsou ale snadno přehlédnutelné vzhledem k novátorskému pohledu na jazyk (a nejen na něj), jež přináší. Kniha je především příliš obsáhlá vzhledem k počtu informací, které čtenář z textu získá. Spousta zajímavých tezí je opakována příliš často v ne příliš odlišných situacích, čímž je zpochybnitelná především hodnota druhé poloviny knihy, zbytečný počet příkladů mnohdy spíše unavuje než ilustruje (nižší výraznost spousty příkladů může být ale způsobena i překladem do češtiny). Na závadu se mi zdá být poměrně malé technické zázemí odborné knihy takového formátu – odkazová literatura na jednu stránku, mizivá práce s poznámkovým aparátem, což koresponduje s častými rozostřenými útoky na bezejmenné filozofy a vědce („místo toho filozofové měli tendenci vidět“, s.176; „zkrátka a dobře, filozofové a lingvisté se o takové otázky nestarají“ s. 130). Struktura knihy začíná být od poloviny přinejmenším podivná – zdá se, že jsou k vlastní knize dále a dále přilepovány kapitoly, které jako by byly komentářem knihy mimo knihu samotnou, a doklady přednesených tezí na základě nejrůznějších situací, které by se ale hodily spíše do samostatné knihy, nebo jen do jednotlivých statí či článků. Kniha trpí tím, co je zároveň její metodologií – objekt zájmu autorů je totiž něčím, čím žije společnost lidí, které z pochopitelných důvodů nechali vyjádřit se k této otázce. Ono nalepování (a ještě tohle s tím

souvisí, a ještě toto...) bohužel kazí jinak výborný dojem z odvahy autorů, podívat se na věc jinak.

Hlavním tématem knihy je přednesení pozorování, že ač je metafora považována za čistě formální věc básnického jazyka, je přesto základem pojmového systému vůbec, ba dokonce že samotné procesy lidského myšlení jsou metaforické (konáme jakoby..., pojmáme jakoby...). Autoři to dokládají na příkladu pojmu spor (ve smyslu argumentace), který je mimo jiné strukturován na základě pojmu válka (za charakteristický znak metafory autoři považují chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci).

Metaforickým pojmům přisuzují systematickosti, systematický pojem definují jako pojem, jež systematicky ovlivňuje formu i způsob řeči. Vzhledem k tomu, že metaforický výraz je systematicky vázán na metaforický pojem, odpovídá koherentnímu systému metaforických pojmů koherentní systém metaforických výrazů. Metafora funguje tak, že jisté aspekty zvýrazní (spor jako bitva), jisté naopak potlačí (spor jako kooperace), pojem je pak metaforou strukturován jen částečně, tj. z určitých aspektů. Lakoff a Johnson rozlišují několik základních druhů metafor – strukturní, orientační, ontologickou. *Strukturní* metafora je typem metafory, kdy je jeden pojem metaforicky strukturován na základě druhého pojmu. Např. metafora racionální – spor je válka – umožňuje konceptualizovat racionální argumentaci na základě něčeho jednoduššího, a sice fyzického konfliktu, podobně pojmání času a práce na základě zásoby (kulturní zakořenění podobných metafor způsobuje, že si podobné metafory vůbec neuvědomujeme jako metafory). *Orien-*

tační metafora vychází ze základní lidské zkušenosti orientace v prostoru, organizuje systém pojmů dle ní. Většina základních pojmů je organizována v pojmovém rámci jedné prostorově orientované metafory (nahore–dole). Prostorově orientovaná metafora je vnitřně systematická, jejich systém je koherentní (šťěstí i povznese-ná nálada, obojí pozitivní, obojí je nahore). Metafora má možnosti výběru několika fyzických a společenských *bází*, volí ale tu, která odpovídá koherentnosti celého systému. Někdy se prostorová orientace stává nedílnou složkou pojmu (vysoké postavení). Fyzická a kulturní báze spolu souvisí, proto dochází k odlišnému výběru metafory u rozdílných kultur, tyto báze využívají dokonce i čistě intelektuální pojmy. „Struktura pojmů se rodí z neustálých prostorových zkušeností“ (s. 75), přičemž ale veškerá zkušenost je skrz naskrz kulturní. Dochází k tomu, že nefyzické, a tedy nejasnější jevy jsou konceptualizovány na základě jevů fyzických (jasnější), existují i systematické korespondence mezi emocemi a smyslově motorickými zkušenostmi. Základní hodnoty kultury se odrážejí v metafoře – jsou koherentní s metaforickou strukturou pojmů, které používá.

Velmi podstatnou otázkou knihy je *zkušenostní báze*, bez níž metaforu nelze interpretovat, právě rozdíly mezi zkušenostními bázemi způsobují nekoherenci systému. Mezi metaforami existuje určitá hierarchie podporující koherenci – např. „více je nahore“ má větší platnost, než „dobrý je nahore“ (kriminalita narůstá), ale priorita se různí podle různých hodnot různých kultur, popř. subkultur.

Dalším typem metafory jsou *metafory ontologické*, což jsou metafory pojímající zkušenosti jako entity (objekty) a substan-

ce (látky). Umožňují tím vyčleňování částí lidské zkušenosti, odkazování v řeči, kategorizaci. Tyto metafory vychází ze zkušenosti s fyzickými objekty, mají rovněž fyzickou bázi. Ontologické metafory mají několikero účelů: odkazování (reference), kvantifikace, identifikace aspektů, identifikace příčin, stanovení cílů a motivace činností. Zvláštním znakem ontologických metafor je, že často nejsou rozpoznány jako metafory, chápeme je jako přímo pravdivé. Zajímavé je v rámci ontologických metafor pojímání území, zorného pole a stavů jako nádob (zatímco události, činnosti jako objekty, děje jako substance).

Dalším typem ontologické metafory je *personifikace*, která specifikuje fyzický objekt jako lidskou bytost. Jiným druhem procesu, než je metafora, je metonymie, která umožňuje zastoupit jednu věc druhou, konceptualizovat jednu věc s pomocí jejího vztahu k něčemu jinému (metafora naproti tomu používá jedné věci, aby pojmla nějak druhou). Speciálním druhem metonymie je *synekdocha* – část za celek.

Problémy s metaforickou koherencí nastávají například u metafory času, který je pojímán jako pohybující se předmět. Je nutné rozlišovat mezi koherencí, faktem, že zapadají do sebe (jsou subkategoriemi jedné nadřazené kategorie), a konzistencí (metafory netvoří jediný jednotlý obraz). Metaforické pojmy nejsou definovány na základě konkrétních obrazů, ale obecných kategorií. Metaforická struktura *konvenční metafory* je dílčí (u metafory teorie pojímané jako budova je např. využita k metaforické strukturační pouze konstrukce a základ budovy, v češtině využita např. i střecha), imaginativní výrazy pochopitelně mohou využívat i jiné části. *Imaginativní metafory* mohou být tři: od

pouhého rozšíření použité části metafory, přes využití nepoužitých částí metafory, až zcela k novátorské metafoře (používané ke zcela novému pohledu na něco). Existují i *metafory izolované*, které využívají pouze jedinou část předmětu (hora jako člověk – pouze úpatí a úbočí v č.), takové metafory jsou ale potenciálně rozšířitelné. Z rozsahu, jakým metafora zasahuje pojmový systém, je patrné, že většinou pojmů v něm rozumíme na základě jiných pojmů.

Zvláštním druhem pojmu je *příčinné působení*, na první pohled se čistě vynořuje ze zkušenosti přímo, ve skutečnosti je ale částečně metaforicky strukturováno. *Prototypem* příčinného působení je přímá manipulace. Prototyp je soubor stále se opakujících vlastností, na jehož základě (a na základě rodinných podobností) probíhá kategorizace předmětů. Prototyp může být dále metaforicky rozvíjen. Lakoff a Johnson rozlišují čtyři druhy metafor užívaných při vyjadřování příčinného působení – metafora předmět vychází z látky, metafora látka vstupuje do předmětu, metafora tvorba je zrození, metafora vynoření se události ze stavu.

Dalším důležitým pojmem je pojem zkušenostní *gestalty*, tj. způsoby organizace zkušeností do strukturovaných celků s multidimenzionální strukturou, které umožňují učinit naši zkušenost koherentní (kategorie/dimenze zkušenosti jsou tyto: účastníci, součásti, stadia, lineární posloupnost, cíl). Na základě gestaltu rozhovoru můžeme pojímat mluvení a naslouchání právě jako rozhovor, zatímco na základě gestaltu války se změnil v boj. Gestalty, které jsou strukturované jinými gestalty, jsou právě metaforicky strukturované pojmy. Pojmy se dají strukturovat na základě určitého počtu metafor, které

mohou složit jinému, ale i stejnému účelu. A právě účel, metaforický důsledek je to, co umožňuje jednak koherenci v rámci jedné metafory, jednak na základě určitých bází metafor plnicích tentýž účel i koherenci systému metafor. Existuje několikero dimenzí gestaltů pro kategorizaci předmětů a látek: vjemová (pojetí předmětu pomocí smyslů), motoricko–činnostní (motorická interakce s předmětem), funkční (funkce předmětu), účelová (účel předmětu).

Ve zbytku textu knihy se Lakoff a Johnson vyrovnávají se svými předchůdci na poli metafory – jednak jazykovědci, kteří se pokoušeli metaforu obejít cestou abstrakce (existuje obecný pojem použitelný pro různé situace) a homonymie (slova pouze stejně znějí), jednak filozofy, kteří pojímali jazyk pouze z hlediska objektivismu nebo subjektivismu. Zabývají se vztahem metafora–pravda, svůj výklad pravdy zakládají na porozumění (o jehož obecných principech poskytuje údaje jazyk): situace chápeme na základě pojmového systému, rozumíme tvrzením, používajícím tento systém, jakožto pravdivým na základě jejich souladu se situacemi. Příliš bombastické se zdá být tvrzení, že pravda je funkcí našeho pojmového systému – spíše často může být.

V závěru knihy podle mne dochází k určitému přecenění objevů experiencialismu (jak nazývají svůj postoj k nazírání světa Lakoff a Johnson), který podle nich nabízí perspektivu, z jejíhož hlediska lze vyhovět současně objektivismu i subjektivismu. Experiencialismus není prostředníkem na ose objektivismus–subjektivismus, ale spíše samostatným třetím pólem trojúhelníku svět–já–společnost (to především považují za přínos knihy – upozornění na

velký podíl společnosti a potažmo její kultury na tom, jak se nám jeví svět), podobně jako předchozí dva póly nedokáže říct o světě a pojmovém systému vše, pomáhá ale vysvětlit, na co objektivismus ani subjektivismus nestačily. Je ale konečně dost zvláštní, že vliv kulturních schémat na jazyk (a potažmo světónázor) konkrétní společnosti nebyl formulován tak jasně jako touto větou už dávno: „typ pojmového systému, kterým disponujeme, je produktem toho druhu bytostí, jimiž jsme, a toho způsobu, jakým vstupujeme do interakce se svým fyzickým a kulturním prostředím“ (s. 135). Možná proto, že z hlediska subjektivismu je společnost něčím, co je vnější, objektivní, a z hlediska objektivismu zase příliš vnitřní, subjektivní.

Marta Svobodová

* * *

Jak uvádějí autoři v předmluvě, podnětem k napsání knihy jim byly „nedostatky v současných teoriích významu“. Ovšem právě co se týče teorie významu, v níž by G. Lakoff a M. Johnson mohli svou analýzu metafor ukotvit, má jejich text značné nedostatky.

Práce se k tématu metafor přibližuje v základním rozlišení ze dvou pozic: lingvisty Lakoffa a (zejm.analytického) filozofa Johnsona. Z hlediska lingvistiky je zaměřena na nejrůznější druhy „přenesených výrazů“ a idiomatických slovních spojení užívaných v běžném jazyce (přičemž jsou uvedeny i příklady z odborné diskuze). Jsou zkoumány nikoliv jako *básnický, fantazijní nebo rétorický* (str.9) způsob vyjadřování, ani z hlediska jejich „primárně referenční funkce“ (takto vůči metafoře vymezena metonymie). Jazyk autorům sice poskytuje všechen „materiál“, v němž lze

nalézt i popsat metafory, ovšem není ani – z pohledu lingvisticky či sémiotiky – systémem prvků, znaků, které se řídí gramatickými pravidly a literárními postupy, ani jazykem ve smyslu filosofickém (filosofie, na níž autoři odkazují), tedy ať je do jakékoliv míry chápán jakožto nástroj k popisu „skutečnosti“, systém či struktura stánovující stav věci – je nástrojem (systémem, kódem...) univerzálním a základním, ve zkratce: jazyk lze popsat zase jen slovy. Na jedné straně autoři směřují k zachycení metafor prostřednictvím jistého sémiotického či sémiologického systému (popis *struktury metafor*, výklad např. metafory boje proti inflaci prezidenta Cartera připomíná Barthesův „mýtus“), ale zavedení „zkušenosti“ jako základu metaforického pojmu – namísto vymezení označujícího a označovaného – obrací pohled k teorii reference, v níž se jazyk ztrácí ze středu zájmu a téměř stává pouhým (nereflektovaným) způsobem popisu zkušenosti, myšlení či jednání.

Primo slovy autorů: východiskem je *...pozorovat jazyk. Jelikož je komunikace založena na stejném pojmovém systému, jakého používáme při myšlení a činnostech, stává se jazyk důležitým zdrojem poznatků o tom, jak takový systém vypadá. Primárně jsme na základě jazykového materiálu zjistili, že větší část našeho běžného pojmového systému je co do své povahy metaforická...* (str. 15/16). Z následujících pasáží je zřejmé, že zde nejde o čistě lingvistické pojetí jazyka, i v obecnějším sémiotickém systému by však bylo třeba přesně určit jeho prvky – co tento systém tvoří (nejmenší jednotky, které v dané analýze budou nést význam). Lakoff a Johnson své „pojmy“ ovšem vymezují do značné míry nesystematicky: *Pojmy, kterými se řídí naše myš-*

lení, nejsou pouze věci intelektu. (...) Pojmy nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem... (str. 15). Jsou rozlišeny definující pojmy, např. cestování, šilenství, zdraví, které *definují metaforicky* metaforické pojmy – např. spor/argumentace je cesta, láska je šilenství, láska je pacient, potrubí, cesta – , dále jsou součástí pojmového systému „pojmy ze zkušenosti přímo se rodící“: např. nahoru–dolů, předmět, přímá manipulace. Metaforické pojmy autoři nalézají v jazyce: např. metafora spor je cesta, vztah je cesta: „To je argument *oklikou*.“, „Musíme teď každý jít svou cestou.“, „Tento vztah je *slepá ulička*.“ atd.; definující pojmy tyto *speciální případy* metafory shrnují do jedné kategorie. *Přímo se vynořující pojmy* vyjadřují „zkušenostní základ“ metafor, potažmo celého pojmového systému.

Stačilo by místo velkých písmen, jimiž jsou v knize napsány všechny druhy pojmů, zkusit užít uvozovek: není „cestování“ stejně abstraktním či přímo prožívaným výrazem jako „potrubí“, jak rozlišit povahu výrazu „láska“ a „šilenství“ ve výroku „láska je šilenství“ atd.? Zdůrazněme, že taková rozlišení je třeba učinit v rovině významu (*pojmu*, jichž je užíváno), nikoliv v rovině zkušeností, k nimž pojmy odkazují – tak např. výroku „*Tento vztah je slepá ulička*“ není užito v kontextu nějaké konkrétní promluvy, zkušenost mluvčího ze vztahu, který takto nazve, nýbrž jako příklad metaforického způsobu vyjadřování. S konstatováním, že běžně *myslíme a jednáme* do značné míry *automaticky podle jistých postupů*... (str. 15) by se spokojil psycholog či antropolog (metafory jsou rozebírány i z tohoto hlediska: charakteristika podvědomého chování, „taktik“ při

sporu, diskuzi; přeměna násilného – válečného – střetu v racionální argumentaci), ale „myslíme a jednáme“ je v knize spojeno s „pojmovým systémem“, který takovéto pojetí zrovna neobjasňuje: *Svůj pojmový systém si však sami normálně neuvědomujeme*... (str. 15) Na jedné straně mluvíme, myslíme i jednáme metaforicky, na druhé máme k dispozici i ne-metaforický způsob uvažování, ne-metaforické pojmy.

Při uvádění metafor budeme i nadále používat slova „je“, jako např. VÍCE JE NAHOŘE, avšak toto JE je třeba považovat za zkratku místo celé množiny zkušeností, na nichž je metafora založena a na jejichž základě ji rozumíme.“ (str. 33) Ze zkušenosti vyplývají všechny další „podobnosti“, které určují metaforické vazby mezi pojmy.

Jelikož se díváme na podobnosti na základě kategorií, které máme ve svém pojmovém systému, a podle toho, jaké máme přirozené druhy zkušeností (příčemž obojí dvojí může být metaforické), mnohé z podobností, které vnímáme, jsou výsledkem konvenčních metafor, jež tvoří součást našeho pojmového systému... (str. 164).

...jedínymi podobnostmi relevantními pro metaforu jsou podobnosti v té podobě, jak jsou prožívány lidmi v jejich zkušenosti... (str. 171).

Nemusíme zde pochybovat zkušenosti jako východisku vztahování se ke světu, ale ve filosofické reflexi musíme pochybovat o pojmech, kterými popisujeme zkušenost. A pozastavit se nad popisováním, opisováním či přepisováním jednoho pojmu jiným (nadřazeným) pojmem:

Je tedy VYTVÁŘENÍ příkladem pojmu přímo se vynořujícího, totiž PŘÍMÉ MANIPULACE... (str. 90).

...metafory pro ZMĚNU vyvěrají totiž přirozeně z tak základní lidské zkušenos-

ti, jakou je narození. Při narození vychází předmět (dítě) z nádoby (matky). (...) Zkušenost narození (a také zemědělsky chápaného růstu) poskytuje podklad pro obecný pojem TVORBY, který má své jádro pojem VYTVÁŘENÍ fyzického předmětu, ale které se rozšiřuje rovněž na entity abstraktní... (str. 91).

Narození dítěte jako vycházení předmětu z nádoby přirozeně zachycuje základní lidskou zkušenost narození?!

Lakoff a Johnson kritizují „objektivistické“ hledisko, které chápe např. výraz „strávit“ ve větě „nemohu všechna tato fakta strávit“ a např. (v knize není žádný příklad uveden) „nemohu všechno to jídlo strávit“ jako dva různé významy téhož slova – podle nich objektivismus není schopen dostatečně vysvětlit, proč je v těchto různých významech užíváno téhož slova. Co ovšem vysvětluje metafora „myšlenky jsou jídlo“? „Strávit“ lze i dovolenou u moře či silný zážitek („dovolená je jídlo“? Nebo „trávení času“?). „To kotě je k sežrání“ by těžko bylo případem metafory „zvíře je jídlo“ apod. Bez dostatečně propracované teorie významu nabízejí *Metafory, kterými žijeme* jen inspiraci pro *libovolné* myšlenkové experimenty na základě básnických, psychologických i logických postupů.

Shromážděné příklady obrazné řeči i analýzy některých metafor takto bezesporu otevírají řadu podnětných otázek, nad některými metaforami a jejich rozбором zase spíš zůstává rozum stát.

Kateřina Krtilová

Eduard Droberjar: VĚK BARBARŮ, České země a stěhování národů z pohledu archeologie, Paseka, Praha/Litomyšl, 2005

Knihla se tématicky zabývá dobou stěhování národů, která je datována od konce 4. do druhé poloviny 6. století. Podle autorových slov jde o „velmi pestrý a složitý etnický, kulturní, geografický, sociální a politický konglomerát, vztahující se ke krátké, zato však nadmíru bouřlivé době“. Podtitulek knihy „České země a stěhování národů z pohledu archeologie“ naznačuje dvě hlavní zaměření knihy: Za prvé autor předkládá historicko-společenský výklad k době stěhování národů, kterou pro pochopení souvislostí zasazuje do širokého dějinného rámce sahajícího od soumraku římské moci až po příchod Slovanů. Vývoj římské říše sleduje v hlavních liniích od poloviny 2. století do konce 4. století. Přiměřený prostor je věnován také markomanským válkám (166–180 n.l.), kterými začal pozvolný úpadek římské říše a současně i první velké etnické pohyby, které vyvrcholily v době stěhování národů. V jednotlivých kapitolách je nejprve vylíčena obecná situace v Evropě, a poté dr. Droberjar zaostřuje pozornost na naše země a věnuje se jim podrobněji. Druhým zásadním záměrem autora je seznámit čtenáře s problematikou a interpretací archeologických artefaktů. Profesionální archeolog nás provádí mezi jednotlivými typy nálezů a učí čtenáře vidět věci laikovi na první pohled utajené.

Eduard Droberjar v práci propojuje výpovědi psaných i nepsaných pramenů. Zdůrazňuje přitom pro poznání tohoto